

Dr. GRGO NOVAK

ŽIDOVİ U SPLITU

SPLIT 1920.

NAKLADOM KNJIŽARE MORPURGO.

TISAK „NARODNE TISKARE“.

Prvi tragovi Židova u Splitu.

Kroz vijekove su ovdje, među zidinama Dioklecijanova grada, u vječitoj borbi za život, u vječitom sticanju, u vječitoj samo-svijesti odabrana naroda, prezreni i poštovani, lukavi i sposobni, ponizni i ponosni, do potrebe i požrtvovni, ali uvijek tuđi, uvijek samo trpljeni, sve dok im najnovije vrijeme, prožeto idejama naprednog liberalizma, ne dade potpunu ravnopravnost, bez ikakvih ograda, a oni se njom poslužuje, da u natjecanju i borbi za blagostanje budu među prvima.

I danas se kao i nekada sastaju oni često u svojoj sinagogi, većinom pobožni, da hvale onom Jehovi, koji ih je izveo preko Crvenoga mora, preko mora prezira, patnja i nevolja, u obećanu zemlju modernog svijeta. Danas se tu sastaju kao potpuno slobodni ravnopravni građani, da, nakon zagušne buke dnevnih posala, čitaju

psalme proroka pjesnika, što ih ispjeva narodu svome, u danima njegove najveće sreće.

I dok svaki od njih znađe, da je njegova domovina tamo, na obalama brzoga Jordana, u sjeni libanonskih kedara, pa da su mu predi, izselivši se iz te zemlje, nekoć obećane, lutajući svijetom, amo došli, teško će koji da zna, da su im suplemenici bili ovdje sigurno još u 14. stoljeću.

Još god. 1397. u popisu biskupskih dobara nalazimo i sinagogu, nazvanu sderium, sa kapelicom i sobicom, koja je toj kapelici pripadala¹⁾. Ta se sinagoga nalazila ondje, gdje se danas nalaze krasna vrata, koja su iz nutarnosti Dioklecijanove palače vodila u kriptoportik. Tu se kasnije podigao samostan sv. Klare.

Vrlo je vjerojatno, da je još davno prije ovog vremena bilo u Splitu Židova, dok ih je bez sumnje bilo u Solinu u doba njegova cvata. Nemamo doduše za to pozitivnih dokaza, ali nas na to upućuje ne samo silna trgovina, koja je Solinom prolazila iz podunavskih zemalja u Italiju, već i to što ih nalazimo u to doba u mjestima na na-

¹⁾ Farlati, *Ilyricum sacrum* III. 343.

šoj obali, koja su i svojom veličinom i svojom trgovinom daleko zaostajala za Solinom, kao n. pr. u Senii²⁾, današnjem Senju.

Za vladanja Venecije, Židovi, zaštićeni državom protiv Sv. Inkvizicije, šire se ne samo u Veneciji, već i u mjestima, njoj podložnim.

Još u prvim stoljećima nalazimo Židove u Veneciji, obično kao trgovačke putnike velikih grčkih trgovačkih kuća. God. 1152. ima u Veneciji već 1300 nastanjenih Židova, koji su po svoj prilici sasvim slobodno trgovali, kako su se slobodno bavili liječništvom.³⁾ Židovi sa kopna stanovali su u Mestre, oni pako, koji su trgovali sa Dalmacijom stanovahu na otoku Spinalunga, koji se kasnije prozva Giudecca, upravo zato, što su tu Židovi stanovali.⁴⁾ God. 1374. bude mnogim židovskim obiteljima, nastanjenim u Mestre, dana dozvola t. zv. „condotta“, po kojoj su mogli da stanuju u gradu Veneciji pet godina, što bi se onda

¹⁾ CIL III. 10055.

²⁾ Schiavi, *Gli Ebrei in Venezia e nelle sue colonie* (N. Antologia, vol XLII, Roma, 1893. p. 311.)

³⁾ Ibid. p. 319.

dalje produživalo. Ujedno bi im dozvoljeno da otvore banke i pozajmljuju novac uz 8% sa zalogom, a 10% bez zaloga, dok je građanima taj posao bio zabranjen.

Fanatična mržnja kršćana na Židove nije u to vrijeme punog srednjeg vijeka nimalo jenjala, pa ni u Veneciji, gdje su upravnici svom silom nastojali da Židovima pomognu i tako omogućuće jaki potpor svojoj trgovini u njihovim bankama. Svjetina, zadojena tom mržnjom, često je puta provalila čak na groblje židovsko i tamo na samim mrtvim tjelesima iskaljivala svoj bijes. Uprav zato dozvoli im venecijanska vlada g. 1386. da podignu svoje groblje na Lidu i da ga okruže daskama, eda bude zaštićeno od napadaja svjetine¹⁾.

Venecijanska je vlada ne samo štitila Židove, već ih i nagradivala za zasluge na bilo kojem polju. G. 1268 imenovala je ona Davida, Židova sa Negropota, za njegove zasluge građaninom Venecije, god. 1331. priznala rad glasovitog liječnika Leona²⁾.

¹⁾ „propter inormia quae fiebant ad corpora Judaeorum“, Cornaro, *Ecl. Ven.* t. I. p. 118.

²⁾ Cufi. P. Molmenti, *La storia di Venezia* P. I. pg. 196.

Ali je kamatništvo sve više i više preotimalo maha, pa mnogi Židovi nijesu pazili na zakonske propise, te nijesu htjeli da posuduju uz obveznice, već samo uz zlatne zaloge, tako da se govorilo, da je sve zlato Venecije u njihovim rukama. Zato budu god. 1395. istjerani iz Venecije i bi im zabranjeno da stoje u Veneciji preko 15 dana, svaki put kad u Veneciju dodu, a uz to, dok borave u gradu imaju da nose na prsima žuti jasno vidljivi znak u obliku slova O³⁾. Ujedno im bi zabranjeno davanje novca na kamate⁴⁾. Kasnije su mjesto ovog znaka nosili žutu kapu, pa onda šešir pokriven najprije crvenom robom, a još kasnije crnim ovoštenim platnom, naravski uvijek prema nalogu vlade.

Nakon ovog izгона nastaniše se Židovi u Mestre, dolazeći od vremena do vremena u Veneciju i ostajući tu i preko 15 dana, uza sve ponovne zabrane vlade, koja im je uz ostalo zabranjivala, da imaju po-

³⁾ Arch. di Stato M. C. Leona, c. 78 t. ed Molmenti o. c. p. 196.

⁴⁾ Sanudo, vol XXIV. p. 45. marzo 1517, v. Molmenti o. c. p. 197.

sjeda, da opće sa kršanskim ženama, pa i onima najgore vrsti, da drže škole itd. Samo im bi dozvoljeno da vrše liječnički posao. Ali malo po malo dobiše Židovi ponovno condottu, t. j. dozvolu dužeg stanovanja u Veneciji, stanujući obično u okrajnim gradskim ulicama, dok ne bješe, god. 1516., svi nastanjeni u *Ghetto*. Tu, okruženi visokim zidom, zatvoreni od zalaza do ishoda sunca, življahu sada Židovi, dok se ponovno dađoše na živi trgovački posao, otvorivši dućane robe, i banke za zajmove uz zalag').

Još god. 1527. bijahu ponovno protjerani i poslani u Mestre, da budu ponovno primljeni 1533. i dozvoljeno im da se udruže u društvo, nazvano „Università degli Ebrei“.)

Prema primjeru Venecije imali su se da vladaju i drugi gradovi u venecijanskoj državi, pa i Split. Vlada je izdavala u tom smislu naredbe, koje su imale zakonsku moć u cijeloj državi. Ali mimo svega spomenu-toga, mimo svih opisanih časovitih progona, u Veneciji i njenoj državi nalazili su Židovi

*) Molmenti ibid.

*) Sanudo XXVIII. p. 367. Romanin, Storia di Venezia V. 335, 7, 6,

onu slobodu i zaštitu, kakove nijesu imali u drugim kršćanskim evropskim državama toga vremena. Venecijanska vlada, koja je u Židovima našla važnu potporu za svoju trgovinu, koristeći se njihovim bogatstvom nije nikada dozvolila da sveta Inkvizicija, svoju moć protegne na Židove, kolikogod je rimska stolica o tom nastojala.

Protiv njihovog eventualnog presizanja, protiv nagomilavanja bogatstva u njihove ruke, protiv lihvarjenja i pretjeranih kamata, znala je vlada da štiti svoje građane raznim mjerama, koje su odgovarale duhu vremena, ne samo u glavnom gradu, već i u ostalim mjestima njoj podložnim. Ona im, osobito u doba između 1300.—1600, nije dozvoljavala da budu trgovci u glavnome gradu, ali ne zato, što bi to zbog vjere činila, nego zato, što se bojala, da ne bi oni preoteli maha i svojom konkurencijom pobili domaće trgovce.

Židovi su u Veneciji, a po tom i u državi imali ne samo potpunu slobodu, što se tiče vjeroispovijesti i kulta, već je pače država kaznila sve one, koji su im vjeru grdili, ona je štitila njihov život i imetak,

a pred sudom bili su oni sa kršćanima potpuno ravnopravni.

One sve slobostine i sva prava, koja su Židovi imali u Veneciji, imali su i u svim gradovima republike, pače su u ovim gradovima znali oni da dodu do potpune ravnopravnosti u svemu, kao n. pr. na Krfu.

Dolazak novih suplemenaka iz Španije.

Kad se je god. 1493. iselilo iz Španije preko 30.000 židovskih obitelji, koje se nijesu htjele da pokrste, raselile se ove najviše po muhamedanskim krajevima, po njihovim glavnim trgovačkim gradovima Smyrni, Solunu i dr. Neke od ovih obitelji dodoše i u Split, gdje je još odavna postojala mala židovska četica.

Položaj, koji su u to vrijeme imali Židovi u Veneciji nije bio nimalo ružičast, ali svakako daleko bolji nego u drugim evropskim kršćanskim državama. Osim toga je Venecija, koja je u glavnom gradu štitila svoje trgovce od konkurenata, davala Židovima u pokrajini daleko veća prava i slobostine, koje su oni već znali da isposluju.

I ovaj narod, protjeran iz svoje nove domaje Španjolske, gdje je dao svijet inte-

ligencije, gdje su njegovi sinovi dali velikih plodova svoga rada i svoga uma, znao je, da se u tom novom svijetu, punu predrasuda o njegovoj prošlosti, baci na polje trgovine, na ono polje, koje su u mnogim gradovima bogata vlastela prezirala, a građani pučani, u nestašici novca, nijesu znali da ga prošire i iskoriste.

Tako dodoše ovi španjolski Židovi i u Split, gdje su već davno prije njihovi sunarodnjaci bili našli prijazan dom, imajući pače i svoju bogomolju — sinagogu. Između ove dvije narodne grane, istočne t. j. one, koja je već bila u Splitu, a ovamo prije došla iz grčkih zemalja i zapadne t. j. novih doseljenika iz Španjolske dode brzo do potpunog nacionalnog jedinstva i zajedničkih interesa, na što ih je sililo to, što su zajednički morali da se vladaju prema kršćanima. Ipak se još za puna dva stoljeća sigurno, a možda i više zadržala razlika, pa su se jedni nazivali Ebrei Levantini, a drugi Ponentini¹⁾.

¹⁾ 1590. 20. zugno In Pregadi. U arhivu Židovsk. općine u Splitu u zbirci „Per l' Università degl' Ebree di Spalato“.

Židove u Splitu nisu stezale još nikakve posebne obveze, kako je to bilo u Veneciji, njihova je sinagoga bila nedaleko biskupske palače i stolne crkve, na mjestu, gdje je današnji samostan sv. Klare, neki su se bavili trgovinom na veliko i na malo, dok se drugi posvetiše raznim zanatima, a osobito krojačkom.

Opća odredba venecijanske vlade od 26. septembra 1423. vrijedila je i za Split¹⁾, pa prema tome nijesu ni u Splitu mogli Židovi ni kupiti ni steći nikakov posjed ili kuću, što ih je također, uz ostalo, sililo na trgovinu i zanat.

Iz ovoga vremena, g. 1573., nalazimo prve židovske grobove na Marjanu.

Živuci u Splitu i trgujući sa okolnim mjestima, sa susjednom Bosnom, a i sa cijelim sjevernim dijelom balkanskog poluostrva, opazio je inteligentni splitski Židov Daniel²⁾ Rodriga (Rodríguez), da bi, usljed

¹⁾ U zadarskom arhivu „Ducati e terminationi“, lib. I. c. 29. ed u „Listine o odnosačijih“ VIII. p. 253.

²⁾ Solitro je izdavajući jedan manuskript iz (oko) god. 1600., koji se nalazi u biblioteci seminara u Padovi prepisao Michiel, dok ima da bude Daniel. U „Per l' Università“ u splitskom židovskom arhivu stoji Daniel, a tako i u izvješću generalnog providura Nania od 21. rujna 1589. (Ljubić: „O Markantunu Dominisu“ p. 64, 65).

svog zgodnog položaja, mogao Split da postane prva luka Balkana na jadranskom moru, samo, ako bi se u njemu podiglo sve ono, što je za takovu luku potrebno. U ovom slučaju pobio bi Split oba svoja konkurenta, neretvansko i dubrovačko pristanište. U tu svrhu, snovao je on, treba u Splitu podići ogromne i sigurne magazine za robu, štale za konje, prenočišta za ljude, raskužišta za robu, koja je dolazila iz krajeva kugom zaraženih.

Tu svoju osnovu i svoja zapažanja priopci on god. 1577. venecijanskom senatu.

Upravo u to doba oćutjeli su se u Veneciji udarci, što joj ih zadade otkriće morskog puta oko Afrike u Indiju i otkriće Amerike. Venecijanska je trgovina sa Levantom uslijed toga i poradi neprestanih gusarskih pljačkanja u Sredozemnom moru, sve više i više slabila, ne mogući održati konkurencije sa Portugalcima i Španjolcima. Zato je Rodriguezova osnova bila za njih jedno čitavo otkriće. Pametni Židov znao je da senatu prikaže sve koristi, koje će iz tog poduzeća crpiti i država i mletački trgovci, kako će splitsko pristanište privući

Židove u Splitu nisu stezale još nikakve posebne obveze, kako je to bilo u Veneciji, njihova je sinagoga bila nedaleko biskupske palače i stolne crkve, na mjestu, gdje je današnji samostan sv. Klare, neki su se bavili trgovinom na veliko i na malo, dok se drugi posvetiše raznim zanatima, a osobito krojačkom.

Opća odredba venecijanske vlade od 26. septembra 1423. vrijedila je i za Split¹⁾, pa prema tome nijesu ni u Splitu mogli Židovi ni kupiti ni steći nikakov posjed ili kuću, što ih je također, uz ostalo, sililo na trgovinu i zanat.

Iz ovoga vremena, g. 1573., nalazimo prve židovske grobove na Marjanu.

Živuci u Splitu i trgujući sa okolnim mjestima, sa susjednom Bosnom, a i sa cijelim sjevernim dijelom balkanskog poluostrva, opazio je inteligentni splitski Židov Daniel²⁾ Rodriga (Rodríguez), da bi, usljed

¹⁾ U zadarskom arhivu „Ducati e terminationi, lib. I. c. 29. ed u „Listine o odnosačiji“ VII. p. 253.

²⁾ Solitro je izdavajući jedan manuskript iz (oko) god. 1600., koji se nalazi u biblioteci seminara u Padovi prepisao Michiel, dok ima da bude Daniel. U „Per l' Università“ u splitskom židovskom arhivu stoji Daniel, a tako i u izvješću generalnog providura Nania od 21. rujna 1589. (Ljubić: „O Markantunu Dominisu“ p. 64, 65).

svog zgodnog položaja, mogao Split da postane prva luka Balkana na jadranskom moru, samo, ako bi se u njemu podiglo sve ono, što je za takovu luku potrebno. U ovom slučaju pobio bi Split oba svoja konkurenta, neretvansko i dubrovačko pristanište. U tu svrhu, snovao je on, treba u Splitu podići ogromne i sigurne magazine za robu, stале za konje, prenočišta za ljude, raskužišta za robu, koja je dolazila iz krajeva kugom zaraženih.

Tu svoju osnovu i svoja zapažanja priopći on god. 1577. venecijanskom senatu.

Upravo u to doba oćutjeli su se u Veneciji udarci, što joj ih zadade otkriće morskog puta oko Afrike u Indiju i otkriće Amerike. Venecijanska je trgovina sa Levantom uslijed toga i poradi neprestanih gusarskih pljačkanja u Sredozemnom moru, sve više i više slabila, ne mogući održati konkurencije sa Portugalcima i Španjolcima. Zato je Rodriguezova osnova bila za njih jedno čitavo otkriće. Pametni Židov znao je da senatu prikaže sve koristi, koje će iz tog poduzeća crpiti i država i mletački trgovci, kako će splitsko pristanište privući

k sebi kopnenim putem robu iz najudaljenijih dijelova turskog carstva, pa kako će ta roba sigurna od gusara do Splita, a iz Splita dalje praćena ratnim ladama, biti toliko jeftina, da se ne će trebati da boji konkurencije.

Senat odobri Rodriginu osnovu i povjeri mu, da ju provede.

Žilavim radom uspije Rodrigi, da je pridobio, velikim nagradama, bosansku vladu i ravnatelja bosanskih carina, slomio sve makinacije Dubrovčana i uspio, da je cijelu bosansku trgovinu u Split navratio.

Urediv sve to, dobivši od vlade zemljište za gradnju tog lazareta, započne Rodriga da ga na svoje troškove podiže.

Rad Židova da se Split podigne na veliku izvozu luku.

Ali sada se dignu protiv njega splitski plemići, koji, ne moguci da u tom vide jedini način da Split procvate, gledali su samo, kako će uslijed toga oni štetovati. Oni su naime bili vlasnici štala, u kojima su se dosada zaklanjale životinje, a i ljudi, dok je roba ostajala vani i često puta usli-

jed nevremena propadala. Rodriga je bio spreman da svakoga od njih za štetu, koja im gradnjom lazareta nastaje, isplati, ali na to oni nijesu htjeli nikako da pristanu budući da su oni imali i neke druge koristi, već su u Veneciji uporno tražili, da se gradnja lazareta obustavi. U tome i uspiju, a Rodriga, ojađen, otputova. Uz to su toj osnovi bili protivni i pogranični turski poglavari, osobito sandžak kliški i emin neretvanski, koji je jasno uviđao, da će, podigne li se Split, prema zamišljenoj osnovi, nužno oslabiti, a možda i propasti njegovo stovarište u Neretvi, a time i njegovi prihodi.

Međutim je republika uvidjela, koliko je zlo, što Rodriga nije svoje započeto djelo nastavio, pa odluči sama na tom putu proslijediti. U tu svrhu najprije nastavi sa gradnjom lazareta, a onda nastojaše u Bosni i Carigradu, da mitom pridobije turske glavare, da neretvansko stovarište ukinu sasvim, u korist splitskoga. Ali ovdje naide na veliki otpor neretvanskog emina¹⁾. Tu joj je

¹⁾ Relazione del provveditor generale in Dalmazia et Alb. Fr. Nani od 10. prosinca 1589., ed Ljubić Rad. knj. X. p. 65.

trebao vješti Rodriga, komu se ona obrati. Rodriga se rado prihvati toga posla i pošto isposlova razne povlastice od Turaka, dođe u rujnu g. 1589. u Split, skupa sa turskim čaušom, da s Mlečanima dotičnu pogodbu utanači. Turci su naime tražili jamstva za trgovinu i carine, koje im pripadaju, a Rodriga je tražio pogodnosti za se i za svoje sunarodnjake¹⁾. Venecijanska vlada pristupi sada dovršenju projekta. U tu svrhu izda ona daljnje uredbe za splitsko stovarište, među kojima i one za Rodrigu i njegove sunarodnjake, koje su većinom bile samo produženja ili ponovne potvrde onih, izdanih 20. oktobra 1577., kad se po prvi put imao da ustanovi lazaret i Split podigne na izvoznu luku prvoga reda. U tim uredbama, koje su imale zakonsku moć, Venecija je postupala veoma liberalno, videći dobro, da će samo onda, ako potpunoma otvori svoju novu splitsku luku i zajamči slabodu trgujućim narodima, ovo stovarište i uspjeti. Jedina je, ali samo prividna, zapreka bila ta, što se unapred kazivalo, da te

¹⁾ Pismo istog Fr. Nant od 25. prosinca 1589. o. c. p. c.

uredbe vrijede za pet godina. Ali taj se rok, isto onako kao židovske „condotte“ u Veneciji, od pet na pet godina, jednostavno produživao.

Prema tim uredbama sva roba, koja je imala da se uveze u levanat (istok) ili iz njega izveze, bila je sa strane države zaštićena, t. j. država nije priječila tu trgovinu, a isto tako štitila je država „osobe bilo koje narodnosti, koje se nalaze u gradu Splitu i njegovom carinskom okrugu“¹⁾.

Vlada je oslobađala sve Židove Levantine i Ponentine, koji su pošli iz Splita, a htjeli bi da se povrate, kao i one, koji bi uopće htjeli da dođu, od svih daća uopće, koje su plaćali njemački Židovi (Ebrei Todeschi). To je pak naročito imalo da vrijedi za Danijela Rodrigu, njegovog brata i njegovog zeta,

Ujedno je vlada potvrđivala izbor Danijela Rodrige, izumitelja spomenute trgovačke skele („inventore della sopradetta scala“) za „consula“ židovske narodnosti u

¹⁾ 1520. 20 zugno in Pregadi, u „Per l' Università degl' Ebrei di Spalato (p. 1.)

Splitu, ostavljajući na volju splitskim Židovima, da mu odrede nagradu¹⁾.

Dubrovčani su bili uprli sve sile i u Bosni i na samom carigradskom dvoru, ali su lukavština Rodrigina i mlitačka diplomacija, potpomognuti obilnim mitom, znali da sve te zapreke svladaju, pa je tako moglo da još god. 1592. bude splitsko stovarište otvoreno. Bilo je to stovarište jedno od najvećih i najboljih u ono doba, na samom moru, tako da su tu mogle da pristanu sve vrste ondašnjih lađa, a ujedno na osami, tako da se je za slučaj kužnih bolesti moglo lako izolovati.

Rodrigo dobi jednu osobitu povlasticu. Vlada mu dozvoli, da izabere za sebe i da sebi prisvoji, u onoj strani stovarišta određenoj za privatnike, onaj dio, koji mu se bude činio najzgodnijim, plativši onoliko, koliko se je za to potrošilo²⁾.

Židovi proširuju svoj rad i osnivaju banku.

Splitsko je stovarište silno napredovalo, a s njime i grad Split, kako to u Veneciju

¹⁾ Ibid. p. 2.

²⁾ Rukopis biblioteke Padovanskog seminara. Ed. Solitto u Documenti p. 367.

javlja nasljednik Naniev, generalni providur za Dalmaciju Amoro Tiepolo 31. siječnja 1594¹⁾. A splitski knez i kapetan Domenego Molin iste godine, 11. listopada, javlja vladi, da splitsko stovarište daje mnogo više od onoga, što su se nadali²⁾.

Početkom 16. vijeka (oko g. 1600) piše anonimni pisac rukopisa u padovanskom seminaru, da su u malo godina oni, koji su u taj lazaret uložili novac, izvadili šest puta onoliko novaca, koliko su bili uložili. Ti ulagatelji bili su: država, općina i privatnici³⁾.

Neću da ovdje naovdim daljnji razvitak splitske trgovine i lazareta, ¹⁾ samo ću navesti, da je preko Sarajeva dolazila u Split, još početkom XVII. stolj., roba „iz Persije, Armenije, Sirije, Soluna, Alesandrije, Angore, Carigrada, Sofije i drugih zemalja na Balkanu“, kako to 22. travnja 1611. javlja

¹⁾ La città di Spalato, molto più considerabile per rispetto della scala, che si è introdotta ecc. Ed. Ljubić u Rad X. 65.

²⁾ Relacija Mollnova senatu 11. list. 1594., Rad X. 65.

³⁾ eddit Solitto ed. cit. p. 367.

⁴⁾ O tome napose u mojoj radnji „Split u svjetskoj trgovini“ (u štampi).

mletačkom senatu Cesar Dolfin, na svom povratku iz Splita ¹⁾.

Ta je trgovina sve dalje rasla, gradile su se nove zgrade za silnu robu, koja je u Split dolazila.

Upravo one godine, kad se je otvorio lazaret, osjetila se u Splitu potreba jedne banke. To su zahtijevale nove trgovačke potrebe. U tu se svrhu obrati općina Splita vladi, moleći je, da bi dozvolila, da jedan Židov otvori banku u Splitu. Zaključkom vijeća umoljenih 5. maja 1592. bi to dozvoljeno, uzevši u obzir korist, koju će otale imati Split, a uz uvjet, da ne smije da dotični Židov, bankir, uzima više od 15 % godišnjih kamata ²⁾.

I tako je 1592. otvorena u Splitu prva banka.

Kako je splitska trgovina rasla, raslo je i blagostanje i upliv splitskih Židova. Oni su se svom dušom dali na trgovinu, ne ograničiv se samo na ono, što bi u Split dolazilo, već putujući sami, po turskom car-

¹⁾ Relacija Cesara Dolfina, Rad N. 69.

²⁾ Libro d'Oro della Mag. Comunità di Spalato fol. 125 u arhivu grad. bibl. u Splitu.

stvu, kupovahu tamo i izvažahu preko Splita u Veneciju. Da olakšaju svoje trgovačke odnošaje, da prištede sebi dug i naporan put do u turska glavna mjesta, postaviše oni tamo svoje agente, koji su za njih kupovali, prodavali, isplaćivali i slično.

To je silno olakšavalo njihovu trgovinu, pospješivalo ju i osiguravalo.

Osim toga bilo je Židovima kud i kamo lakše kretati se po turskom carstvu, nego li je to bilo kršćanima, čime su se često znali da posluže venecijanski upravnici u Dalmaciji, služeći se njima, da im ispitaju točno stanje u pojedinim turskim predjelima, bilo to u političke, bilo u strateške svrhe. A Židovi su veoma rado državi usluge činili.

Tako je god. 1630. Židov Josip Penso, koji je tada bio konsul splitske Židovske općine, pošao nekoliko puta, na vlastite troškove i bez ikakove svoje koristi, po nalogu generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju, Alviza Zorzi, u Makarsku, da upozna položaj, na kojem su Turci htjeli da grade jednu tvrđavu. Ujedno je on pošo

tamo, drugom zgodom, da se informira o hrani, koja se je otuda imala da izveze ¹⁾).

Ali i u drugim stvarima išli su Židovi državi na ruku. Kad je jednoć isti Zorzi trebao novaca za venecijanske poslanike, koji su po važnom poslu u Sarajevu boravili, on se je jednostavno obratio na spomenutog Pensa, a ovaj onda naredi svojim agentima u Sarajevu i drugim bosanskim mjestima, da im potrebiti novac isplate ²⁾).

Ovaj Penso bio je i inače veoma radin i uslužan čovjek. On je u svakom pogledu podupirao cvat i porast splitskog stovarišta. Napokon ga je Zorzi poslao kao svog poslanika, da ugovara s eminom i drugim turskim visokim činovnicima, u čemu je posvema uspio, tako da je Zorzi izjavio, da je sve izvršio na potpuno njegovo zadovoljstvo ³⁾).

Šta više sama je venecijanska vlada godine 1631. slala Pensa bosanskom paši za državne poslove, a Penso je na

¹⁾ Izjava Alvisa Zorzi od 18. jula 1630. „Per l'univ.“ etc. p. 3.

²⁾ Ib.

³⁾ Ib. p. 4.

vlastite troškove išao i naloge tačno izvršivao. Radi toga i dobije priznanje i od generalnog providura Zorzi i god. 1631. od generalnog providura, Zorzijejeva nasljednika, Antonia Giurana ¹⁾).

Penso je bio dostojan nasljednik Rodrigin. On je svu svoju snagu upro u to, da što više odvrati trgovinu od Dubrovnika i da ju u Split navrati, koji mu posao tako sjajno uspije, da mu je to posebnom priznanicom priznao tadašnji gubernator galija Pietro Mocenigo 16. septembra 1634. ²⁾).

Napredak i sve veće bogatstvo Židova u Splitu zabrinu ipak i splitske plemiće i venecijansku vladu. Istina je, da je od njihovog rada imala korist, osim njih, i država i grad Split, ali je i to istina, da su se sami splitski plemići vrlo malo znali da okoriste ovako sjajnom prilikom trgovine, kakova im se pružala. Još su uvijek oni smatrali trgovinu nečim, što plemića nije dostojno, pa su od silnog ovog prometa

¹⁾ Izjava Antonia Giurana od 13. siječnja 1631. „Per l'univ.“ pg. 4.

²⁾ Izjava Pietra Moceniga od 16. sept. 1634. „Per l'univ.“ p. 5.

imali samo neznatniju korist i to više indirektnu. U prvom redu bilo je to, što su oni turskim trgovcima prodavali svoje vino, kojega je inače teško bilo izvesti, a onda dosta lako bili opskrbljeni žitom, koje su karavane sobom nosile, uz druge koristi općine pomoću daća i slično. Već su se daleko više bavili trgovinom splitski građani, ali su opet, ako izuzmemo mletačke trgovce, glavnu riječ na tržištu imali Židovi, ne samo radi toga, što su imali novca na raspolaganju, već u prvom redu radi izvrsnih veza, koje su imali u Turskoj.

Osim ovoga mnogi su se Splitski zaduzili kod Židova, založili njima, usprkos stare zabrane, svoje kuće i svoje stanje, pa je prijetila pogibao, da će se dogoditi nešto slična, što i u Veneciji, pa kako je u Veneciji bilo nadošlo vrijeme, da je skoro sve zlato, što ga je Venecija imala, bilo došlo u ruke Židova, bilo se je božati, da će tako u Splitu malo po malo, veliki broj kuća i posjeda doći u njihove ruke. Da se to ne dogodi, bilo je ponovno zabranjeno splitskim Židovima, da posjeduju kuće ili bilo kakovu nekretninu, a dozvoljeno je bilo to

samo nekima od njih, kojima je venecijanska vlada to naročitim privilegijem dopustila i to prema smislu toga pojedinog privilegija. Oni pak, koji bi zadržali koji posjed ili kuću, kao vlasnici, potpadali su pod stroge kazne, posjed im oduzet, a njihovi prijavitelji nagrađeni.

Ovom je naredbom doduše bilo onemogućeno Židovima da imaju kuća i posjeda uopće, ali je isto tako bilo veoma teško plemićima i građanima da dođu do potrebitog novca, ako nijesu imali drugo da založe, osim nekretnima, što im je onemogućivalo da se eventualno i oni bave trgovinom, trateći inače beskorisno svoje dane.

God. 1667. nalazimo splitskog Židova Samuela Limu u Turskoj, gdje za Veneciju uhodari, upravo u doba, kad su ove dvije države međusobno ratovale. Taj posao uspije mu izvrsno, tako da ga je tadašnji generalni providur za Dalmaciju i Albaniju Katarin Cornaro javno pohvalio¹⁾.

¹⁾ Pismo Cattarina Cornaro prov. gen. in Dalm. et Alb. u „Per l'un.“ p. 5, 6.

Židovi na obrani Splita.

U ovom ratu, t. zv. kandijskom, koji je Venecija vodila s Turcima, navale Turci godine 1657. i na Split. U junačkoj obrani grada sudjelovali su i Židovi. Njima je bila dodijeljena kula kod S. Reintera, da ju brane. Oni su tu zadaću i ispunili, tako da se kula po njima prozvala židovska ¹⁾. (Posto degl' Ebrei), koje se je ime do nedavna bilo sačuvalo.

Ali i osim toga iskazali su se oni u ovom ratu, sudjelujući u svim gradnjama gradskih zidina, tvrđave na Gričama i one na Bačvicama, noseći kamenje i zemlju, kopajući i uopće vršeći potpuno sve dužnosti, na koje je grad svoje stanovnike pozivao. Osim toga pridonašali su oni, bez oklijevanja, zatraženi novac za gradnju gajlija, oni su čuvali stražu na gradskim zidinama, davali svoje stanove na raspolaganje za vojnike. Posebna im je bila dužnost besplatno šivati vreće, odijela, strunjače, košulje, plahte i dr. za vojsku i vojničke bolnice, te pribavljati vojsci živeža. K tomu

¹⁾ Capitoli Ebrei, 1723. 24. Agosto. U cit. zbirci p. 27-38, 47-57.

su i u ovom ratu i u kasnijim borbama sa Turcima, u XVIII. stoljeću, kad su Turci bili provalili u cetinjsku krajinu, oni sudjelovali, vukući topove.

Sve su ovo zakletvom potvrdili suvremenici i očevidci u jednoj istrazi god. 1714. plemići Aviz Geremia, Petar Maroli, Ivan Alberti, Albert Popali, Nikola Cambio, Dr. Jerko Kavanjanin, Jerolim Cattonari, Antun Girillo¹⁾. U jednoj drugoj istrazi, učinjenoj g. 1723, potvrdiše isto neki starci i kanonik Dominik Puina, komu je u doba turske navale na Split bila prva godina kanonikata, a za vrijeme opsade bilo mu je povjereno, da, uz druge, nađe stanove za vojnike, te je nekobliko vojnika nastanio kod Židova. On opisa dalje, kako su oni branili kulu kod Sv. Arnira i druge ratne dužnosti vršili. Bile su mu u doba istrage 84 godine. Istinitost toga potvrdi plemić Danijel Alberti (74 god.), kojemu je o tome također pričao ondašnji vodnik židovske čete Felice nazvan Chichio. Meštar Grgur Šore pok. Zuana, starac od 77 godina, izjavi, da je on kao zidar gradio izvanjske gradske zidine i druge javne

¹⁾ L. c. 27-38.

gradnje u Splitu i da su tu kao radnici sudjelovali, uz ostale, i Židovi. Kako stari Šore nije poznavao talijanski, bi mu sadržaj izjave po tumaču preveden. Ivan Gelmini pok. Bartola, građanin, izjavi, da je on bio prisutan više puta, kad su državni organi pozivali Židove na javne radnje.

Ove stvari potvrdiše očevidci Markantun Girillo (72 god.), Mario Ceresato pok. Lovre, plemić Alviž Geremia (65 god.), Soprintendente Antun Alberti i Petar Fuina.¹⁾

Zajednička trgovina Židova sa plemićima i građanima.

Vidjesmo, kako se plemići nijesu htjeli da bave trgovinom. Ali su i oni dnevno vidali, kako Židovi napreduju i kako se obogaćuju, dok oni samo životare. To ih nagna, da i oni nađu načina da u trgovinu zađu, a kako to sami nijesu htjeli, počese neki od njih da to čine u društvu sa Židovima. Tako je pod konac XVII. stoljeća (1690.) splitski plemić Jakov Papali imao zajedničku trgovačku radnju sa Židovom

¹⁾ L. c. 47-57.

Mojsijom pok. Jakova Russo. Oni su skupa sačinjavali trgovačko društvo (Società). Mi imamo sačuvanu bilancu tog njihovog trgovačkog društva, koja počima 20. oktobra 1692.¹⁾

Isto su se tako udruživali u trgovačka društva sa Židovima splitski građani. Sačuvala nam se bilanca trgovačkog društva braće Josipa i Isaka Penso sa sinovima splitskog građanina C. Marchi od godine 1689.—1711.²⁾

Iz ovakovih su udruženja crpili koristi obadvije strane, kršćani, što su bili u društvu sa vještim i okretnim a i bogatim trgovcima, Židovi, što su im tako firme imale više domaći izgled i pravo na bližu građansku zaštitu.

Usljed svojih dobrih veza, mogli su Židovi da mnogo lakše dobavljaju od kršćanskih trgovaca, a po tam su mogli da davaju i cijenije od njih. Zato odluče splitski kršćanski trgovci živežnim namirnicama

¹⁾ Copia tratta dal libro dei Bilanzi, comincia li 20 ottobre 1692 del qn. Moisè qn. Jacob Russo in Società col Defonto Sign. Capiran Giacomo Papali u Arhivu Žid. Općine u Splitu. „Per l'Univ.“ p. 9-16.

²⁾ U istom arhivu. Istoj zbirci pg. 16-19.

da ih na drugi način utuku t. j. da Židovima bude uopće zabranjeno da prodavaju živežne namirnice. U tu su svrhu navodili zakon, koji vlada u Veneciji. To im i uspije, pa je 24. septembra 1713. izdao splitski knez i kapetan Giulio Donado, obzirom na zakon, koji vlada u Veneciji, zabranu, po kojoj ni Židovi, ni Židovkinje ne smiju, bilo pod kojom izlikom, prodavati, bilo sami direktno ili preko posrednika, živežnih namirnica, ni kršćanima ni Židovima ni ikome, pod pretnjom gubitka sve robe i 50 dukata globe ¹⁾).

Ova naredba je veoma teško pogadala Židove, koji su opskrbljivali hranom grad, okolicu i sve bližnje otoke, ona je dobrom dijelu njih odnašala rad i zaradu. Osim toga ona je priječila redoviti tok dacea, čiji su zakupnici bili većinom i obično Židovi. Kako su se pak ove dace sastojale u naravi, kao u vinu, žitu, ulju, janjadi, životinjama i sličnom, zabranom da prodaju ovaj živež,

¹⁾ Naredba Giulio Donado 24. septembra 1713. u Žid. arhivu u Splitu, u zbirci Isprava „Stampa Mercanti Cristiani della Città di Spalato c. L'Università degli Ebrei — Al Laudo“ pg. 1 i 2 cit. „Per l'Università“ p. 20.

bilo im je onemogućeno da ostanu zakupnici poreza.

Židovi se radi ovoga sastanu, ustajući protiv te naredbe, iznoseći kako je to nešto nova, kako se line ne škodi samo njima, već i pučanstvu grada, okolice i otoka, daćama i dr. i moleći suce splitske općine, da se ostane pri starom običaju, da svaki trgovac ima pravo da kupuje i prodaje kojugod robu hoće ¹⁾).

Suci splitske općine, uzev u obzir molbu Židova, zaključie 4. oktobra 1713., da se ostane pri starom običaju, prema kome je slobodno svakom trgovcu da kupuje i prodaje onu robu, pa i živežne namirnice, koje on hoće ²⁾).

Protiv ovoga ustanu sada kršćanski trgovci, tvrdeći, da oni ne traže, da bude zabranjeno zakupnicima carina da prodavaju živežne namirnice, ali da ne će da drugi Židovi, zaklanjajući se za zakupnicima, to čine. Ujedno zalitijevaju, da, se odbaciv sve

¹⁾ U „Per l'Università“ pg. 21, 22. „Mercanti Cristiani“ p. 3, 4.

²⁾ Assunzione della Mg. Città di Spalato 1713. 4. ottobre u „Per l'Università“ p. 23. „Mercanti Cristiani“ p. 5.

druge razloge, ostane pri Donadovoj naredbi ¹⁾).

Sada se dignu protiv kršćanskih trgovaca splitski varošani: Adim Culić, Stipan Bakotić, Zane Rabdmiloatić, Meštar Jakov Gmčić, Matej Ivanov i Pavao Kokačić, pročelnici (capì) varoši u ime svoje i svih varošana, „razumijevajući tlačenje i novost, koju hoće da učine trgovci kršćani ovom bijednom puku, zabranjujući trgovcima Židovima da kupuju i prodaju živežne namirnice u ovom gradu, uole, da se pri raspravljanju i konačnom zaključku ima obzira na ovaj puk, koji se je uvijek do sada provideo sa potrebitim stvarima jeftinije kod Židova nego kod kršćana, koji, kad bi bili sami, povišili bi cijene na štetu siromaha“ ²⁾).

Ali, uza sve to, 11. oktobra 1713., presudi isti splitski knez i kapetan „prema onome, što je u običaju u Veneciji“, da ima da se vrši njegov proglas od 24. prošlog mjeseca, izuzevši one Židove, koji zakupljuju

¹⁾ Scrittura Mercanti di Spalato 1713. 6. ottobre, „Per l'Università“ p. 24, 25. „Mercanti Cristiani“ p. 6, 7.

²⁾ Assunzione de' Borghi. „Per l'Un.“ p. 25. „Merc. Crist.“ p. 8.

carinu i to dotle, dok njihov ugovor vrijedi: Ako pako hoće drugi Židovi da prodavaju živežne namirnice, morati će se za to da obrate generalnom providuru ili vladi u Veneciji ¹⁾).

Židovi se nakon ovog novog proglasa silno uznemire, pa 24. novembra iste godine, prosvjedovaše na usta svog izaslanika Vincentija Picciolia protiv te naredbe, apelujući se na višu vlast ²⁾).

Sada Židovi, u borbi za opstanak mnogih svojih porodica, razviju silnu djelatnost, pa sakupiv svjedoka iz svih staleža, dokazaše, da su oni, uvijek, bez ikakove i najmanje protimbe bilo s koje strane, u Splitu prodavali sve vrsti robe i živežnih namirnica, na veliko i na malo, uz umjerene i pogodne cijene, na korist građana i puka, a da se niko nikada nije na njih potužio. Ujedno svi izjaviše, da u Splitu nema zamatlijskih udruženja.

To su sve zakletvom posvjedočili pred državnom vlašću u istrazi, koja je bila dne

¹⁾ Sentenza M. H. Dona „Per l'Un.“ p. 26. „Merc. Crist.“ p. 9.

²⁾ Die 24. nov. 1713. u istom arhivu „Per l'Un.“ p. 27. „M. C.“ p. 10.

7., 8., 10., 13. i 14. novembra 1714.: plemići Alviž Geremia (od 56 god.), Petar Maroli (68 god.), Ivan Alberti (70 god.), Albert Papali (66 god.), Nikola Cambij (60 god.), Dr. Jerko Kavanjanin (60 god.), Jerko Catlonari (67 god.), pa pučani brijač Ivan de Pesaro (63 god.) i Markantum Girillo (63 god.).

Svi ovi starci izjave u prilog Židova, da su, odkad oni pamte, Židovi slobodno svačim trgovali ¹⁾).

Židovi se bore za slododu trgovanja i rada u Splitu.

Ono, što su pučani varošani predviđali, da će se dogoditi, zbilja se je i dogodilo, t. j. čim Židovi nijesu više prodavali živih namirnica, kršćanski su trgovci povisili njihovu cijenu skoro za 100%, kroz sami mjesec dana. Tako se je u septembru 1714. moglo kupiti riži za 5 dalmatinskih soldi libru kod Židova Vita Levi, a, kad ih on nije više imao prodavao je kršćanin trgovac Anzolo Fedrici u novembru riži po 8 soldi.

¹⁾ Capitoli etc. a favor degli Ebrei di Spalato i zapisnici istrage, u „P. I. U.“ p. 27-38.

Ovu stvar brzo dojavio Židovi općini, koja pozove svjedoke: meštra Andriju della Croce, Zuana Bilančića i Josipa Marini-a, koji zakletvom potvrdiše istinitost prvog slučaja, a Petar Fustinoni, Dominik Saina, Zuane Balenčić i meštar Andrija della Croce drugog slučaja ¹⁾).

Nakon ove istrage procjenitelj živih namirnica Simon Nadali naredi 13. decembra iste godine trgovcu kršćaninu Gaetanu Giove, koji je također prodavao riži po 8 soldi, da ne smije da prodaje riži skuplje od 5 soldi libru, pod pretnjom globe od 25 dukata ²⁾).

Dok je ovako u Splitu stvar stajala, t. j. dok je priziv visio, Židovi su trgovali i dalje, bar na veliko, a prilike im je zato davala sama vlast, doduše ne splitska, već jednog nedalekog mjesta, Korčule.

Radi morejskog rata nije Turska dozvoljavala, da se hrana izvozi u venecijansku državu. Na Korčuli je uslijed toga vladala glad, a domaći ljudi nijesu mogli, a ni

¹⁾ Adi 5 decembre 1714. i 6 Detto ibid pg. 39-42.

²⁾ 1713. 13 Dec. ibid p. 43.

znali, kako da dobiju potrebitu hranu, budući da su Turci strogo pazili na svoju granicu, da se ne bi iz Turske slegod u Dalmaciju izvezlo. U toj nevođji obrati se korčulanski knez, Zuan Querini, na Židove trgovce u Splitu, ne bili mu oni pomogli.

Splitski Židovi, koji su se uprav nalazili u parnici radi slobode trgovanja baš živežnim namirnicama, prihvate rado taj poziv, sigurno i zato, da pokažu, kako su upravo oni jedini sposobni da ovako teške poslove izvedu. Oni su u dva navrata sa više lada, punih žita, prispjeli na Korčulu i donijeli žita, koliko je bilo potreba. Lukavi su Židovi davali žito uz cijenu daleko nižu nego su to na Korčuli očekivali, kako im to priznaje sam knez Querini. To im je opet pribavilo velikih simpatija i silno poštovanje ¹⁾.

Upravo spomenuti morejski rat, prisilio je i splitskog kneza Julija Donado, onog istog, koji je Židovima splitskim bio zabranio da trguju živežnim namirnicama, da u teškoj ratnoj konjunkturi, potraži pomoći uprav kod Židova.

¹⁾ Pismo Zuan Querini Conta Korčule ib. 44.

U Splitu je vladala velika nestašica ulja, a cijene su mu neprestano rasle. Poznavajući dobro sve splitske trgovce, obrati se knez Julij Donado Židovima, povjerivši im, da bi oni pribavili ulja i njihine obskrbi pučanstvo i vojsku, a ujedno držali umjerene cijene. Židovi se tomu pozivu rado odazovu i na vlastiti trošak pribave ulja, uz niske cijene, koje su svakoga zadovoljile, što im sve u posebnoj izjavi prizna spomenuti knez 3. juna 1715. i 9. jula iste godine general Carlo Sparre Baron di Cro-nebergi ¹⁾.

I tako je sama po sebi otpala ona Donadova zabrana; da Židovi trguju živežnim namirnicama.

Ova njihova trgovačka spretnost i hvaljevrijedna poštivovnost, njihova lukavština, da ne pretjeruju cijenama ni u doba najveće potrebe, učinila je, da se nije niko više pozivao na spomenutu naredbu, već su Židovi trgovali i dalje sa onim, čim su htjeli, uvijek spremni da u javnim potrebama pri-skoče u pomoć.

¹⁾ 1715. 3. Zugno, pismo Giulia Donado ib. 45.
1715. 9. luglio pismo Carla Sparre ib. 46.

Ne možemo mi da prosudimo, koliko je tu bilo čovjekoljublja, a koliko proračunane susretljivosti, da se iz tih svojih žrtava izbije kasnije veliki kapital, od kojih je najveći bio sloboda trgovine. Ne možemo da prosudimo, koliko su mogli splitski Židovi da izgube u Splitu na hrani, a da mjesto toga dobiju na tranzitnoj trgovini i posredovanju. Jedino, što možemo sigurno da konstatujemo, je to, da su se Židovi doista pokazali ne samo sposobni da pomognu, već da su doista i pomagali u danima najgore bijede, izlažući svoj kapital, a kadikada i život za opće dobro.

Dokora se opet pružila Židovima prilika da se u ovom pogledu iskažu.

Bilo je to za teških godina 1729., 1730. i 1732., kad je u splitskim predgradima harala kuga. Grad je Split kroz pune dvije godine bio odijeljen od svojih varoši, a onda treću i od varoši i od okolice i od cijelog svijeta. Trgovina je bila zamrla, rad obustavljen i u Splitu zavlada crna bijeda i skrajnje siromaštvo. U toj nevolji svjetovaše Židovi Vita Levi i Izak Penso splitskog kneza, da bi trebalo podići u Splitu jednu žitnicu,

gdje bi se držala pšenica, koju bi vlast dala da se samelje, a onda prodavala za novac ili na vjeresiju, kao brašno pekarima za siromašni svijet. Prvi put je bila osnovana jedna žitnica još g 1624 ¹⁾ no kasnije je prestala bila da djeluje. Taj savjet bude primljen i izveden, u koju su svrhu dali novaca i oba predlagatelja, Levi i Penso. Sada je trebalo naći ljudi, koji će se pobrinuti za dobavu žita, koji će novac kreditirati i koji će žito dijeliti. Ali se ni jedan kršćanski trgovac nije htio da javi. Na to se prijave Levi i Penso. Oni su najprije dali novac, da se žito kupi, sami to žito kupili, a onda ga prodavali uz cijenu, za koju su ga nabavili. „Kupili su oni osim toga sa polivalnom revnošću, kaže tadašnji knez i kapetan Antonio Priuli, osamstotina mjerā žita i to su dijelom prodali, a dijelom dali narodu na vjeresiju, uz cijenu, za koju su kupili (al puro costo da loro comprato), kako je to nama veoma dobro poznato“, Ujedno su Židovi Penso i Levi, preuzeli razdiobu hrane, a da nijesu zato htjeli da

¹⁾ U arhivu grad. bibl. u Splitu, Libro d'Oro fol 187.

prime nikakove nagrade, premda je taj posao trajao šest mjeseci.¹⁾

Ovom se zgodom istakao još jedan Židov, kirurg Josip senior. Čim je buknula kuga u splitskim predgrađima, bude on odmah određen za njegovanje bolesnika u varoši Luću. Kasnije ga pošalju u Podstranu, u Poljičku knežiju, gdje je bolest bila u punom jeku. Pošto je tu, na opće zadovoljstvo, ostao sve dok pošast nije prestala, bude pozvan u Split, da liječi predgrađa.²⁾

17. avgusta 1734. obrate se splitski krojači vladi u Veneciju, molbom, da im dozvoli da osnuju svoju bratovštinu, sa svim onim pravima i privilegijama, koje su imale takove zanatlijske bratovštine (scole) u Veneciji i drugim nekim venecijanskim gradovima³⁾.

Ta su se prava poglavito sastojala u tome, da nitko nije smio da radi koji za-

¹⁾ 1732. 15. jula pismo Antonia Privla Co Cap di Spalato lb 61. i pismo Simona Contarinia roveditora sopra la Sanita od 16 oktobra 1732. lb pg. 65 - 65.

²⁾ Pismo Simona Contarinia od 2. okt. 1732. u istoj zbirci p. 64.

³⁾ Supplica Sarti di Spalato 17. Agosto 1734. u istoj zbirci p. 66.

nat, ako nije bio u bratovštinu toga zanata upisan. Takovih zanata t. zv. zatvorenih (arti chiuse) nije bilo u Splitu, već je svaki zanatlija radio kako ga je bilo volja.

Glavna svrha krojača bila je ovim, uprav ta, da bude zabranjeno Židovima da rade krojački zanat. Bratovštine su naime uvijek bile pod protekcijom kojega sveca i imale neke obilgatne religiozne sastanke, molitve i svečanosti. Uprav radi ovoga nijesu mogli i inovjerci da budu članovi tih bratovština i prema tome ni raditi dotične zanate, koji su bili u bratovštine udruženi. Time bi bilo Židovima, koji nijesu mogli da pripadaju bratovštini, zabranjeno da budu krojači.

Venecijanska vlada ne odobri molbe krojača.¹⁾

Dužnosti i prava Židova.

God. 1738. uređena su, za dužda Alviza Pisani, prava i dužnosti Židova za cijelu venecijansku državu. To se uređenje sastoji od 66 poglavlja, od kojih prva 33 određuju ustanove za zajmovne, mjenbene i založne

¹⁾ Costituto di Nihil Transeat. 1734. 20. Agosto lb. 66.

operacije, dok ostala određuju, uz neke trgovačke zakone, prava i dužnosti Židova ¹⁾.

Sada dobiše Židovi potpunu slobodu trgovanja i brodarenja (gl. 34), dok im se garantuje potpuna sigurnost osobe i imetka (gl. 38). Za slučaj rata ili kužnih bolesti Židovi su potpuno ravnopravni s drugim građanima u pravima i dužnostima (gl. 39). Sada je uređena kompetencija raznih vlasti u pogledu suđenja Židovima (gl. 40), dozvoljena im trgovina starim tkaninama i odijelima, a zabranjena novim (gl. 41). Židovima bude zabranjeno da rade kakav zanat (glav. 42), da se bave mešetarenjem (gl. 43 i 44), da tiskaju knjige sa svojim imenom, osim ako se te knjige bave pitanjima njihova obreda i vjere (gl. 45). Od sada unapred morali su Židovi nositi šešir pokriven crvenim platnom, a Židovi levantini žutu kapu (gl. 47). U danima, kad su Židovi imali svoje blagdane, nijesu mogli da budu pozvani na sud (gl. 47). Svaki dan u zoru imala su se vrata Ghetta otvoriti, a u ponoći zatvoriti (gl. 48). Židovi su se u

¹⁾ Ovjerovljeni prepis u arhivu Morpurgo u Splitu.

svakoj prigodi smjeli ravnati prema svojim obredima, što im je sada zakonom bilo dozvoljeno (gl. 49-52). Ujedno bi im naređeno, da moraju od velikog četvrtka do večeri velike subote biti zatvoreni u Ghettu, iz kojeg nitko od njih nije u ovim danima smio da izade (gl. 53). Kad su pako bili kršćanski blagdani, imali su svi dućani u Ghettu biti zatvoreni (gl. 54). Konačno je bilo zabranjeno Židovima da drže sluge i činovnike, koji su kršćani (gl. 55).

Sve ove odredbe nijesu još ni iz daleka Židove učinili ravnopravnim sa ostalim građanima, ali su im u glavnom zakonom osiguravale život i rad dozvoljavajući im slobodu trgovanja. Neke su pak od ovih bile nužne, u doba, kad je moć crkve bila još uvijek jaka. Osobito to vrijedi za dane, kad Židovi nijesu smjeli iz Ghetta, budući da je upravo u tim danima mistična snaga kršćanstva najveća, a mržnja prema onom narodu, koji je raspeo Hrista bila silna, ne misleći da je i Hrist bio sin uprav ovoga naroda.

Nove borbe.

Pokušaj krojača g. 1734. nije uspio, pa su Židovi u Splitu živjeli u miru punih 14 godina, sve do g. 1748. Ove se godine ponovno probude trgovci živežnim namirnicama, tražeći da bude izvršen nalog conta capitana Donada iz g. 1713., prema kojem je bilo zabranjeno Židovima da trguju živežnim namirnicama¹⁾.

Ta je naredba, proti kojoj su Židovi apelirali, bila ukinuta običajem, t. j. Židovi su i dalje trgovali živežem. A osim toga, oni su se kroz ovo vrijeme, uprav na tom polju mnogo iskazali za opće dobro, tako da nitko od njih nije ni slutiti mogao, da će ovo pitanje opet doći na red.

Zato se ovog puta općina uprav živo zauze za Židove. Ona upravi, 10. ožujka 1749., molbu na dužda, ističući, kako grad Split ima znatnu korist od trgovine splitskih Židova, pa kako su to i venecijanske vlasti u više navrata priznale. „Židovi su, veli općina, uprav potrebni, jer da njih

¹⁾ „Mercanti Cristiani“ u žid. arh. u Splitu p. 15, 16.

nema, ne bi bilo uopće nikoga, tko bi zakupio javne dace, grad bi se našao bez trgovačke robe i bez živeža, što Židovi u velikim masama, pomoću svojih agenata, znaju da uvezu, izlažući više puta zato i svoj život, za vrijeme gladi, kuge i rata, u kojini nevoljama je grad često od Židova bio pomognut“. Općina izloži nadalje, kako su splitski Židovi kroz stoljeća uživali potpunu slobodu u prodavanju živežnih namirnica i kako kršćanski trgovci ustaju protiv Židova zato, da mogu da povise cijene, koliko hoće. Do sada je svatko mislio, da je naredba Donadova zaspala bilo s kojeg razloga. Ali kako su se evo ponovno digli kršćanski trgovci, moli općina, da vlada njihovu predstavku odbije „da se tako ne naškodi javnoj i privatnoj koristi“. ¹⁾

U ovom poslu bili su preslušani na to u Veneciji Ivan Bilić i Zuane Karasić kao vođe trgovaca kršćana, a Josip Petrochi kao zastupnik Židova trgovaca.

Nakon toga venecijanski senat, uzev u obzir predstavku splitske općine, preda

¹⁾ Prestavka Općine Splita 10. marzo 1749 P. I. U. 68, „M. C.“ 17, 18, Razne dace su zakupljivali i neki kršćani, „Mer. Crist.“ 21. 22.

odluku o tome sindicina inquisitorima za Dalmaciju i Albaniju: Ivanu Krstitelju Loradanu, Nikoli Erizzo i Sebastianu Molinu ¹⁾).

Ovi pak 22. aprila 1751., zaključie, obzirom na to, što u Splitu nije postojala bratovština bilo kakovih trgovaca, već je svakom bilo slobodno da trguje čim hoće, obzirom na to, što su tu slobodu uživali i Židovi, i to na opću i javnu korist, obskrbljujući grad, u njegovim teškim danima, hranom, vinom i uljem, da i unapred, bez zapreka, Židovi slobodno prodavaju živežne namirnice i uopće da slobodno trguju na veliko i na malo, imajući kao i ostali iste dužnosti i iste terete, a uza to da u danim zgodama stave svoj rad državi na raspolaganje, napose pako, da šivaju sve ono, što treba za municiju i vojničku bolnicu u Splitu ²⁾).

Za velike oskudice hranom, koja je vladala u Splitu za uprave kneza Petra Tre-

¹⁾ Assuizioni di Giudizio Mercanti di Spalato P. I. U. 70, Joseph Petrochi, 71-73, Alli Sindici etc. 15. nov. 1749-74, „Merc. Crist.“ 19-24.

²⁾ Presuda Sindika Inquisitora 22. apr. 1751. ib. 78

visana 1752-1754, kroz puna 32 mjeseca, iskazaše se ponovno Židovi splitski, koji su na vlastiti trošak doveli iz turske Albanije i nekih drugih, venecijanskih mjesta, nekoliko velikih brodova kratih žitom i uljem, pa se tako mogao opskrbiti i Split i zagora ¹⁾. Tako su ponovno pokazali Židovi, kako je bilo potrebno da im bude slobodno da trguju živežnim namirnicama.

Uprav iz ovih godina (10. ožujka 1749) imamo popis židovskih obitelji u Splitu. Ime ih 48, a njihova su prezimena: Curiel, Ventura, Russo, Piazza, Lucena, Desa, Giora, Gentilomo, Penso, Levi, Gioserum, Marchioro, Citta Nuova, Abenum, Nauaro, Schenese, Morpurgo, Parolo, Fermo, da Seraglio, Lopis, Misrai, Lucato, da Livorno ²⁾).

Ove su obitelji većinom stanovale u Ghettu, ali ih je bilo i po cijelom gradu ³⁾.

¹⁾ Plismo Petra Trevisana Co. Cap. Splita od 17. juna 1754. P. I. U. 79.

²⁾ „M.Cr.“ 18, 19.

³⁾ „M.C.“ 19.

Konačna borba Židova sa splitskim krojačima

Malo godina zatim, god. 1758., morali su Židovi da ponovno zadu u borbu sa splitskim krojačima, koji, nakon 24 godine, ponovno zatraže da im bude dozvoljeno udružiti se u bratovštinu, pod zaštitom sv. Omobona, pa uprave u tu svrhu molbu, ali ne više na vladu u Veneciji, već na splitskog kneza.

Od raznih poglavlja njihova statuta najvažnija su prvo i trinaesto. U prvom se kaže, da svi oni, koji su se rodili u Splitu i imaju svoju krojačku radionicu ili dućan bilo talijanskog bilo narodnog kroja, treba da budu upisani u bratovštinu (scola) i da plate ulaznine 12 L i 8 solda ujedanput, nesplicani ali venecijanski državljani L 24:16, a inostranci L 50. U 13. poglavlju se kaže, da nitko, koji ne bude u ovoj bratovštini, ne smije da kroji ni šiva, a ni da drži usi-venu robu u svom dućanu ¹⁾.

10. jula 1758. potvrdi im ova pravila tadašnji knez i kapetan, uz uvjet, da budu

¹⁾ Molba krojača 2. jula 1758. P. I. U. 81.

odobrena i od više vlasti, a 4. avgusta obraćaju se oni na vladu, molbom da im bude dozvoljeno udružiti se u bratovštinu, kako je udruženo većina zanata u Splitu.

23. septembra iste godine odobri senat dostavljena mu pravila ¹⁾.

Ova bratovština teško je pogađala Židove, od kojih su mnogi bili krojači, a mnogo je njih prodavalo odijela, pa se 12. novembra iste godine obrate na vladu u Veneciji veoma vješto sastavljenom molbom. Oni izjave, da oni nemaju ništa protiv toga da se u Splitu osnuje bratovština krojača i trgovaca odijelima, ali samo mole, da, budući da oni, jer nijesu katolici, ne mogu da budu primljeni u tu bratovštinu — bude dozvoljeno Židovima da i nadalje budu krojači i trgovci odijelima i drugim tkaninama. To potkrijepe uz ostalo i tim, što oni besplatno šivaju sve ono, što danomice treba za municiju i vojničku bolnicu. Ovu molbu potpisaše „prokurator i poglavice židovske općine“ Abram Pessa, Abram Piazza, Josip Jesurum i Memo Curiel ²⁾.

¹⁾ Ib. 82, 83, 84.

²⁾ Supplica, Ebret di Spalato 12. nov. 1758. Ib. 85, 86.

Nakon ovoga, venecijanski senat odredi, 24. siječnja 1759., da poglavlje 13. pravila krojačke bratovštine u Splitu ne vrijedi za Židove, kojima međutim i nadalje ostaje dužnost da rade za municiju i bolnicu u Splitu ¹⁾.

Protiv ovog zaključka senata ustanu sada splitski krojači, a Židovi potraže pomoći.

I ovog puta zauze se općina odlučno za Židove, tražeći slobodu trgovanja i rada u Splitu. Upravitelj državnog fiska u Splitu izjavi, da u Splitu nijedan zanatlija ne plaća taksa državi. Sam splitski knez i kapetan Daniel Balbi priznaje pismom 10. nov. 1759. da su Židovi bili uvijek spremni za javno dobro, da popravljaju i šivaju posteljinu za bolnicu, vreće za municiju.

Sada se 1. aprila 1760. obore krojači na prestavku općine, tvrdeći, da su Židovi nagovorili općinu na ovaj korak protiv siromašnih krojača, jer da veliko vijeće Splita (općinsko) nema nikakova razloga da se opire bratovštini krojača. Na to istupi općina

¹⁾ Zaključak ven. senata 24. gen. ib. 88, 89.

odlučno, izjavljujući, da nikada, ni pod Venecijom ni pod Ugarskom, a ni prije, nije u Splitu bilo zatvorenih bratovština raznih zanata, već je bilo uvijek slobodno svim stanovnicima Splita da trguju, kako sami hoće i čim hoće. Zato se grad Split odlučno protivi osnutku ovakvih bratovština, smatrajući to povredom svojih privilegija ¹⁾.

Vijeće „dei 40 al Criminal“ zaključujući 8. maja 1760. ovu raspravu u korist krojača ²⁾.

Ali Židovi nijesu se tim nipošto dali ustrašiti, pa 10. siječnja 1761. uprave oni svoju prestavku u Veneciju, u kojoj, istaknuvši sve svoje zasluge, mole, da ne bude Židovima zabranjeno da se slobodno bave prodajom tkanina i da budu krojači ³⁾.

Isti dan uprave svoju prestavku i splitski krojači, već udruženi u bratovštinu, čudeći se, kako se Židovi usuđuju da ponovno ustanu protiv već izrečenih presuda i pot-

¹⁾ Razne prestavke ib. 94-99.

²⁾ 7 i 8 Maggio 1760. ib. 100-101.

³⁾ Molba Židova 10. siječnja 1760. ib. 102-103-104.

vrđenih pravila, tražeći da im se molba potpuno odbije¹).

Borba se ova otegne sve do god. 1766. Još te godine polaze u Veneciju Abram Pesa, Israel Abram Elie pk. Davida Piazza i Memo Curiel, da interveniraju za Židove krojače i trgovce tkanina, u koju svrhu pozajim židovska općina u Splitu 500 cekina kod Bianchini-a u Zadru. Taj je dug narasao sve do 1400 cekina, budući da su poslanici ponovno trebali novaca za svoj put²).

Međutim, dok je trajala ova borba nastojali su Židovi da budu državi na usluzi, gdje god mogu. God. 1759. trebao je generalni providur Alviž Contarini da dozna, zašto skupljaju Turci u Sarajevu znatnu množinu artiljerije i ratnog materijala, a i to, je li istina da se je u Sarajevu pojavila kužna bolest. On se obrati u tu svrhu na židovsku općinu u Splitu, koja odmah posla

¹) Prestavka udruženih krojača 10. I. 1761. ib. 105-106.

²) Zadužnica u arhivu obitelji Morpurgo u Splitu.

u Bosnu svoje ljude, koji na povratu točno i sigurno izvještise Contarina o svemu¹).

Da se raspra između Židova i krojača konačno riješi povjeri vlada Antunu Renieru generalnom providuru za Dalm. i Alb. 18. sept. 1766., da istraži kakove su uredbe u splitskim zanatlijskim bratovštinama, uzev u obzir dobrobit naroda i trgovine.

Ovaj, pomoću splitskog kneza i kapetana, istraži sve i javi to u Veneciju.

Uvidiv sada vlada iz te istrage, da su splitski krojači lagali, kad su govorili, da su u Splitu drugi zanati udruženi u bratovštinama, ukine 5. ožujka 1767 njihovu bratovštinu u Splitu i onu postolara, koji su se bili udružili a da nijesu nikoga ni pitali za to. Ujedno ukine vlada dekret od 23. septembra god. 1758., budući da je bio stvoren na temelju krivih informacija, pa, uzev u obzir, da sloboda zanata samo koristi narodu i napretku, odredi, da bude svakom slobodno da radi onaj zanat, koji hoće²).

¹) Pismo gen. prov. Alviža Contarini „P. I. U.“ p. 91.

²) Odluka dei Pregadi 5. ožujka 1767. p. 108-110 isto u namjesničvenom arhivu u Zadru Antonio Renier Prov. Gen. L. I. C. 103.

I tako se sve svrši konačno povoljno za Židove, najviše zato, što su oni bili podupirti i od puka i od plemića, znajući da svima u potrebi pomažu.

Dekadencija.

Ali doskora promijeni se s raspoloženjem prema Židovima u Veneciji i raspoloženje u pojedinim gradovima, pa i u Splitu.

U drugoj polovici 18. stoljeća već davno uvenuta venecijanska trgovina, propadala je sve više i više. Trgovci su i političari tražili načina, da tome pomognu, ali ga naći nijesu mogli. U toj bezglavosti obore se oni i na Židove. Kad je god. 1776. svršavala t. zv. condotta, koja se je svako pet godina obnavljala, predložio prokurator Tron, da im se u novoj condotti smanji udio, koji su imali u trgovini. Treba, govorio je on, obuzdati prevelik upliv Židova u trgovini, pa bi tako mogli da se kršćani više okoriste. Novac, koji je u rukama Židova, uslijed njihovih širokih veza, izlazi iz države, dok onaj, koji je u rukama kršćana ostaje u njoj. Zato on predlaže, da se Židovi uopće ne priznaju kao podanici.

Protiv Trona ustane Molin tvrdeći sasama protivno i dokazujući, da njihovo bogastvo samo koristi industriji, pa da bi upravo sada, kad drugi vladari nastoje da privuku u svoju državu bogate ljude, bilo štetno ovakove iz Venecije tjerati. On dokazivaše, kako samo pomoću židovskog kapitala cvate manufakturna industrija u državi.

Ali usprkos toga, pod pritiskom javnog mnijenja, koje su agitatori toliko bili raspalili, da je svjetina htjela da provali u Ghetto i popali kuće, veliko vijeće Venecije primi Tronov predlog ¹⁾.

Ova odluka, primljena u Veneciji, odrazi se brzo po cijeloj državi, pa dok su — premda sakupljeni u Ghettn — ipak splitski Židovi mogli stanovati do tada i drugdje, bi im god. 1779. naredeno, da stanuju samo u Ghettn, uslijed čega se g. 1780. isele iz Splita mnoge židovske obitelji ²⁾.

Ovaj novi, teži položaj Židova, opazamo osobito g. 1784. prigodom kuge u Splitu. Nijesu Židovi ovog puta oni ponosni Židovi, od kojih vlast traži pomoći i koji

¹⁾ Romanin, Storia di Venezia, VIII. pag. 212.

²⁾ U arhivu obitelji Morpurgo u Splitu.

ju doista i davaju, prema njima se ovog puta postupa strože nego sa drugima, t. j. stavlja se nad njima stroži nadzor nego nad ostalim građanima. I veoma se čudno o njima izražava sam generalni providur Francesco Falier u svojoj naredbi, kojom određuje mjere opreza za vrijeme kuge. On kaže: „Budući da u ovom gradu (Splitu) postoji jedan židovski Ghetto, na koji narod treba u sličnim prigodama osobito pripaziti, zato će odbor za zdravstvo izabrati među njima nekolicinu odbornika najvrsnijih i valjanih, za koje bude uvjeren da će odgovarati. Ovi će paziti na unutrašnji red i brinuti se za njihovo uzdržavanje.

Zato će biti dozvoljeno samo nekim osobama, najopreznijima, da uz legitimaciju zdravstvenog odbora izlaze iz Ghetta, da se uzmognu brinuti za sebe i druge. Ove će osobe predložiti spomenuti židovski odbornici zdravstvenom odboru.

Svi će ostali morati ostati u Ghettu i ne smiju, da, uz nikakovu izliku, izađu.

Sva vrata Ghetta, osim glavnih imaju biti zatvorena, a ova glavna biti će od naročite straže čuvana. U ponoći imaju se i

ta vrata da zatvore, tako da nitko ne bude mogao više da izađe.

Isto tako (kao i kršćanske crkve) biti će zatvorena njihova sinagoga i obustavljen bilo koji njihov obred, eda se ni oni ne sastaju“¹⁾.

Tako se je položaj Židova sve više i više pogoršavao, a da ni njihovo ekonomsko stanje nije sad bilo baš sjajno, najbolje nam dokazuje već spomenuti zajam, koji su god. 1766. učinili kod Bianchina u Zadru i to najprije za 500 cekina, koji je konačno 1770. dosegao 1500 cekina.

Razloge tom njihovom propadanju imamo da tražimo poglavito u općem propadanju venecijanske trgovine i u konkurenciji drugih, većih naroda. Turska je trgovina bila našla nove puteve, a nekad sjajna trgovina Splita oslabljena. Još je uvijek u Split dolazila roba iz Bosne, ali ostali Balkan našo je sebi novih izlaza.

Godine 1796. bilo je u Splitu 173 židova.

¹⁾ Naredba Francesca Faliera, generalnog providura ed Parodi, Relazione della peste di Spalato dell'anno 1784. pg. 105, 106.

Židovi u Splitu od propasti Venecije do postignuća potpune slobode za francuske vladavine.

Kad se je g. 1797. rušila stara republika, nesposobna da se održi pred novim idejama i novim snagama, a na mjesto velikog vijeća došlo u Veneciju slobodoumno građanstvo, bili su u Veneciji Židovi potpuno izjednačeni s drugim građanima. Trojica od njih budu izabrana u gradsku upravu, a 11. jula budu porušena vrata Ghetta, te Ghetto nazvan „Contrada dell' unione“, ulica jedinstva ¹⁾).

U Splitu je to išlo sasvim drugačije. Kad je narod u Splitu dočuo, da je Venecija pala, prikazaše mu, da je ona pala kao kršćanska država, srušena od protivnika vjere. Zato počne masa da viče protiv t. zv. Jakobinaca, a u gradu i po selima zavlada anarhija. Od dana u dan rasla je uzrujanost, a neki su vikali protiv Židova i protiv nekih gradana, za koje su znali, da su pristaše slobodoumnih ideja. Među Židovima zavlada silan strah, njihova je sinagoga

bila neprestano otvorena, a u njoj se vidalo po desetoricu ljudi, koji bez prekida moljahu psalme.

1. juna dođe u Split pukovnik Matutinović s nekim prijateljima, koji su širili vijesti iz Venecije, pretjeravajući ih. Narod, a i vojska, počeo je kriviti Matutinovića, da se je prodao Francuzima i izdao republiku.

Matutinović je bio vatreni pristaša nove demokratske vlade u Veneciji, pa mu je sada glavna svrha bila, da nove ideje što više po Dalmaciji proširi. Krupan stasom, marcijalnog izgleda, hrabar do skrajnosti, bijaše ipak mirzak svim onima, koji su pod njim služili, radi prekomjerne svoje strogosti, radi lakomosti i podmitljivosti.

Njegov je vjeran prijatelj bio harambaša Marušić, koga je on u Zadru dao iz tamnice izvući, premda je u nju bio bačen po nalogu vijeća desetorice. Došav u Split započeo je obojica revnu propagandu za demokratsku republiku, držeći male sastanke po nekim kućama u varošima.

Ali ni protivnici njihovi nisu mirovali, već stupiše u dopisivanje sa generalom baronom Kneževićem, zapovjednikom carskih

¹⁾ Romanin, op. cit. X. 222, 223.

čela u Lici, a ujedno stali su da draze narod.

12. juna dođe u Split fra Andrija Dorotić, koji sazove neke uglednije građane u poljudski samostan na sastanak. Tu se zaključi da se pošalje caru deputacija, da mu se ponudi predaja Dalmacije. Istog dana bude raširen po Splitu proglas, u kom se je među ostalim govorilo: „Narode slavni! Thisi poloxan bio dossad Privedromu Duxdu Mletaskomu, komusise bio povoginio podloxio da te vlada i upravglia po praviczii, i po Zakonu Isukarstovu, i da te uzdarxi u Virri Katoličanskoj. Tvoga Duxdu, i svu Gospodu Vitniuke sluxiti vimo, i braniti gnihovo dostojanstvo, izliralisute neposteno iz Mletaka, i nehamo izdali. Pak evosu Duxda odbacili, Vitnikesu potlačili i Gospodu razrutili, prilikesu Svetog Marka potlačili, i zakone prominuli. Na pristoglie sadasu postavili Jakovglievce, i Čifutte illiti Xudie, pak nastoje date opet k' gnima priloxe. Lipa stvar! — Narode slavni. Spomenise tvoje slave, i znaj dassu Xudie nepriategli tvoje Vire i najvechi izkopajnieczi tvoga Zakona“.

U gradu je uzrujanost bila velika. 14. juna javi jedna žena, da je ona vidjela pu-

kovnika, gdje se ukrcao i otplovio. Taj pukovnik bijaše pukovnik Cippico, koji je išao u Trogir. Svjetina, čuvši to, potrča na obalu. Barka, u kojoj je bio Cippico bijaše već daleko, ali u ne velikoj daljini vidjela se jedna druga, koja je išla prema Braču. Neki povikaše, da je tu Matutinović, koji bježi. Nekoliko oružanih ljudi uzme drugu jednu barku i zavesla za njom, da ju dostigne. Kad su bili skoro do nje, stadoše pucati i ubiju jednog neđužnog Bračanina, koji se je iz Splita vraćao kući.

Splićani se na to povrate ljutiti, što im je tako loše prošla ova ekspedicija. Kad su pako prolazili mimo knežev dvor, u koine je stanovao Matutinović, previden inače sa mnogo municije i oružja, pokaže im se on na prozoru i povika: „Evo onoga, koga vi tražite, on se nije spasio!“

Narod je htio nasrnuti na kuću, ali intervencijom kneza Barozzia bude te večeri uspostavljen mir¹⁾

15. juna, na sam tjelovski dan, još u zoru, kako nam to pripovijeda očevidac, hi-

¹⁾ Pisani, La Dalmatie pg. 29, 30.

storičar, Katalinić,¹⁾ velika množina oružanih ljudi, skupljenih iz svih varoši, pode pred kneževu palaču, tražeći od kneza Nikole Barozzi, oružja i municije, da navali na kuću, u kojoj se je bio zabarikadirao Matutinović. Nakon opiranja, morade knez da im predade ključeve magazina municije. Tu oni uzmu pušaka i jedan top, pa navale na kuću, u kojoj je bio Matutinović. Matutinović se je opirao, pucajući iz prozora, dok su mu žena i sluga punili puške.

Kad je uslijed toga poginuo jedan varošanin iz predgrada Lučac, pobjesni narod još više, neki se popnu na krov i otvorivši ga prodriješe u kuću. Matutinović se je upravo htio da brani, kad mu o štrop zapne sablja, našto ga noževima isprodoše i ubiše. Isto tako sasjekoše i njegovu ženu i slugu mu.

Nataknuvši Matulinovićeovu glavu na koplje, navali bijesna svjetina na Ghetto, da pobije Židove. Ali ovi su znali, da će se to dogoditi prije ili kasnije, pak su se zato i spremali. Oni sakupe, dijelom pomoću prijateljskih veza, a dijelom novcem

¹⁾ Cattalinić, Memorie, pg. 31 es.

oko 300 ljudi, nešto varošana i neke mesare pod komandom nekog Silovića, nazvana Sale, te ih do zubi oružaju. Kad svjetina uvidi da je Ghetto utvrđen, zaustavi se. Na to im počne Sale da govori, pa, dijelom prijeteci a dijelom na dobre, uspije, da ih je umirio. Na to su Židovi donijeli vina, kruha i mesa i stadoše da ga dijele. Videći to napadatelji pomiješaju se sa braniteljima, pa jedući i pijući počese klicati: „Živjeli Židovi!“²⁾

Sutradan, 16. juna, stigla je u Split vijest, da je Dalmacija, uslijed primirja u Ljubnu i mira u Campoformiju, pripala Austriji.

Nakon toga, 18. juna skupi se u crkvu sv. Lazara 500 odličnih muševa i poslaše caru deputaciju od 4 lica, da izvrše predaju, a međutim podigoše austrijsku zastavu ondje, gdje se prije vijala ona Sv. Marka.

Tek god. 1806., kad u Split dodoše Francuzi, budu hačena vrata Ghetta i dozvoljeno Židovima da stanuju u kojemu dijelu grada hoće. Ali je još dugo prošlo,

²⁾ Isporedi za ovo i zapiske u arhivu obitelji Morpurgo u Splitu.

dok su se Židovi doista usudili ostaviti Ghetto. Francuzi dadoše njima potpunu ravnopravnost i slobodu, a god. 1807. odredi francuski general Marmont, da mogu izlaziti iz svojih kuća i u ona tri dana, koji su pred katoličkim uskrsoni. Ujedno se zagrozi on kršćanima, koji bi se usudili i najmanje napadati Židove.

I tako je i Židovima u Splitu nakon vjekova patnja i poniženja, nakon vječitih borbe, da se održe među stranim narodima, napokon granulo sunce potpune slobode individualne, nacionalne i vjerske.

Radeći vješto i proračunano za sebe, znali su u više navrata da rade za javno dobro. Njihovom zaslugom bje podignut Split do prvorazredne trgovačke luke, oni mu u mnogo navrata pomogloše u danima bijede, rata i bolesti. Poduzetni i marljivi bili su u Splitu ono kolo, koje nije dalo da se zaustavi stroj trgovine, koju su oni pokrenuli, a koja bi po ostalim Splitsanima bila mnogo puta propala.

Pa dok u analima Splita često nalazimo, možda i prevelike, hvale za Židove,

ne možemo naći ništa, što bi na njih ružnu sjenu bacalo. Iz svog koristoljublja dizahu se protiv njih razni trgovci, ali toga ne učini nikada ni općina, ni plemići, ni puk splitski, zalažući se često za njih, kad bi trgovci protiv njih ustali.

Takovi su bili stari splitski Židovi, koji s nama u Splitu proživješe čitava stoljeća, vidiev s nama sve patnje i oho malo radosnih dana naših. Danas ima još jako malo potomaka ovih starih, splitskih Židova. Mnogi se iseliše, neki izumriješe, da ih zamijene novi, došljaci, čiji djedovi ne življahu u našem Ghetu, ne nošahu ni žute kape ni crvenilom pokritog šešira, ne osjećahu poniženja, kad bi u po noći zaškrpila vrata Ghetta, da ih odijeli od ostalog svijeta, ne moljahu psalne u danima, kad se rušila tisućljetna zgrada gorde Venecije.

Zapušten leži sada Ghetto. Nije on više ulica najživlje trgovine, velikih osnova za sticanje što većeg bogastva, mudrih trgovaca i spretnih pregovaratelja, on je sada samo zabitna ulica, s malo sunca i malo zraka, sjećajući samo imenom, da su nekoć tu stanovali saradnici i nasljednici Danijela Rodrige.